



Dönem Sonu İşlemlerinin İkinci Aşaması ve Önemli Bir Unsuru Değerleme

Hazırlayan
Tunay BAKIR
Vergi Denetmeni

1. Giriş

İki aşamalı olan dönem sonu işlemlerinin birinci aşamasını oluşturan envanter, işletmelerin sahip oldukları iktisadi kıymetlerini saymak, ölçmek veya tartmak suretiyle tespitini içeren bir işlemler zinciri iken, ikinci aşaması ise saymak, ölçmek veya tartmak suretiyle miktar noktasında belirlenen kıymetlerin değerlerinin saptanmasıdır. İktisadi bir varlığa değer biçme gibi şubjektif bir işlem olan değerlendirme işleminin, Türk Ticaret Kanunu, Muhasebenin Genel Kabul Görmüş İlkeleri, Sermaye Piyasası Kanunu ile Vergi Usul Kanunu açısından ne anlama geldiğinin izahına yazımızda yer verilecektir.

2. Düzenlemenin Yer Aldığı Kanunlar Açısından Değerleme

2.1- Türk Ticaret Kanunu Açısından Değerleme

Türk Ticaret Kanununun değerlendirme hükümleri; işletme sermayesinin haksız yere işletme yöneticileri veya ortaklarına aktarılmasının önlenmesi ve işletme ile ilişkisi bulunan üçüncü şahıslara ilişkin hak ve menfaatlerin korunması amacıyla yönelik hükümler içermektedir.

TTK'nun 75. maddesinde "Bütün aktifler en çok bilanço gününde işletme için haiz oldukları değer üze-

rinden kaydolunur. Borsada kota edilen emtia ve kıymetler o günün borsa racyine göre ve tahsil edilemeyen veya ihtilaflı bulunanlar müstesna olmak üzere bütün alacaklarda itibari miktarlarına göre hesap edilir..." şeklinde bir hüküm bulunmaktadır.

Diğer taraftan aynı kanunun 454-464. maddelerinde sermaye şirketlerinde yapılacak değerlemeye ilişkin özel ve kesin hükümler yer almaktadır. TTK sermaye şirketleri ile ilgili değerlemeyi bir çok hususta kesin ölçütlere bağlamıştır. Oysa kanunun 75. maddesinde açıklandığı üzere şahıs işletmelerinde daha genel ifadeler kullanılmak suretiyle işletme sahiplerine geniş tercih hakkı bırakılmıştır.

Türk Ticaret Kanununun sermaye şirketlerine ilişkin değerlendirme esaslarında şahıs işletmelerine nazaran daha ihtiyatlı davranması, değerlendirme ölçülerini daha belirgin bir şekilde, sınırlayıcı ve emredici nitelikte düzenlemesi; şahıs işletmelerindeki sorumlulukla, sermaye şirketlerindeki sorumluluğun farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Sermaye şirketlerinin üçüncü kişilere karşı sorumlulukları sadece kayıtlı sermayeleri ile sınırlı olduğundan bu kişilerin şirketteki alacaklarını güvence altına almak amacıyla, yüksek değerlemeye ticari kârı yüksek göstererek, sermayenin kâr payı şeklinde dağıtılmasına engel olunmak istenilmiştir. İşte bu nedenle Ticaret Kanunu sermaye şirketleri için bir tavan, yani üst sınır koymuştur. Başka bir deyişle, Ticaret Kanununda sermaye şirketleri için asgari değer kuralı esastır.

Görüldüğü üzere, gerek şahıs işletmeleri ve gerekse şirketler, ticari bilançolarını düzenlerken değerlendirme ölçülerinin seçiminde genel olarak serbest bırakılmışlardır. İşletme sahibi yada ortaklar bütün varlıkları ile üçüncü kişilere karşı sorumlu olduklarından, bir varlık için maliyet değeri ile piyasa değeri varsa bunlardan büyüğünü seçebilirler. Bu yoruma kanununun 75. maddesindeki hükmünden varılabilmektedir.

2.2- Muhasebe İlkeleri Açısından Değerleme

İşletmeyle ilgili kişi ve kurumların bilgi ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikteki mali tabloların hazırlanmasına olanak sağlamak üzere, muhasebede uyulması gereken ilkeler belirlenmiştir. Yaygın olarak benimsenmeleri dolayısıyla "genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri" adını alan bu ilkeler içerisinde,

- Maliyet fiyatı ile değerlendirme,

- Piyasa fiyatı ve maliyet fiyatından düşük olanı ile değerlendirme, şeklindeki değerlendirme ölçülerine ilişkin ilkeleri de görmekteyiz. Bu ölçüler, çeşitli bilanço kalemlerinin değerlendirilmesinde esas alınmaktadır. Muhasebe ilkeleri genellikle Türk Ticaret Kanununun bu konudaki hükümlerine paralel olarak, çoğu noktalarda açıklık getirerek muhasebesinin etkinliğini artırır.

2.3. Sermaye Piyasası Açısından Değerleme

SPK, son yıllarda etkin bir gelişme seyri gösteren sermaye piyasaları ve dolayısıyla halka açık sermaye şirketlerinin uymaları gereken kuralları düzenlemektedir. Halka açık sermaye şirketlerinin diğer temel kanunlar yanında ayrıca uymak zorunda oldukları SPK'da yer alan değerlemeye ilişkin düzenlemeler; TTK'da yer alan düzenlemelere paralel olarak daha ayrıntılı ve daha belirgin ölçütler içermektedir. SPK'da yer alan değerlemeye ilişkin düzenlemeler; TTK'da yer alan düzenlemelere paralel olarak daha ayrıntılı ve daha belirgin ölçütler içermektedir. SPK da yer alan düzenlemeler özellikle işletme hissedarları ile diğer üçüncü şahısların menfaatlerini korumaya yöneliktir.

Gerek TTK uyarınca, gerekse SPK uyarınca yapılacak değerlemeler "Ticari Bilanço" ve "Ticari Kar-Zarar Tablosu" oluşturmaya yöneliktir. Dolayısıyla bu kanunlarda yer alan hükümler uyarınca yapılacak değerlemeler mali kârın teşkilinde ikinci planda kalacaktır. Mali kârın oluşturulmasında vergi kanunlarında yer alan değerlendirme hükümlerinin öncelik hakkı bulunmaktadır.

2.4. Vergi Usul Kanununda Değerleme

VUK'nun 258. maddesi değerlemeyi "vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin takdir ve tespittir" şeklinde tanımlamaktadır. Tespit mükellefler tarafından yapılırken, takdir ise belirlenen değerlendirme ölçülerinin kullanılmadığı durumlarda başvuru yolu olmaktadır.

Dönem sonu bilançosu, dolayısıyla o dönemin kârı ya da zararı değerlendirme sonucu ortaya çıkacaktır. Gelir Vergisi Kanunun 38. maddesi bilanço esasına göre ticari kazancı (vergi matrahını) teşebbüsün dönem sonu ve dönem başı öz sermayeleri arasındaki olumlu fark olarak tanımlar. Öz sermaye de varlıkların ve borçların değerlendirilmesiyle belirlenmektedir.

VUK'ndaki değerlemeye ilişkin düzenlemeyle, diğer kanunlarda ki düzenlemenin aksine işletmelerin ortakları ve diğer üçüncü şahısların menfaatlerini korumaktan ziyade, işletmelerin gizli ortağı konumundaki hazinenin

(devletin) çıkarlarını korumak amaçlanmıştır. Ayrıca vergi kanunlarında ticaret kanunundaki gibi değerlemenin azami ölçüleri yerine asgari ölçülerine yer verilmiştir. Bununla vergide eşitlik ve genellik ilkesinin etkinliğinin korunması amaçlanmıştır.

3. VUK'nunda Değerleme İlkeleri

3.1. Değerleme Zamanı; Değerleme zamanı, özellikle ekonomik varlıkların değerlerinin, ekonomik dalgalanmalarla uyumlu olarak değişmesi nedeni ile önemli olmaktadır. Bununla beraber çözülmesi gereken, vergiyi doğuran olay olarak hangi tarihin kabul edileceği sorunudur. Vergi sistemimizde hangi vergi dolayısıyla değerlendirme yapılıyorsa, varlıkların o vergi kanununda gösterilen gün ve zamanlarda sahip oldukları kıymetlerin esas tutulacağı hükme bağlanmıştır.

Bilançoya dahil varlıklarda değerlendirme günü, bilanço günüdür. Bir işletmenin bütün aktif ve pasifleri bilanço gününde değerlendirilir. Genel olarak işletme varlık, alacak ve borçlarının değerlendirildiği günün hesap döneminin son günü olduğunu söyleyebiliriz. Ancak birçok servet unsurlarında değerlendirme günü, miras yolu ile vuku bulan intikallerde mirasın açıldığı, diğer şekildedeki intikallerde malların hukuken iktisap edildiği gündür.

3.2. Teklik İlkesi: Vergi sistemimizde her ekonomik varlık veya iktisadi kıymet ayrı bir değerlendirme birimi olarak kabul edilmiştir. Genel kural, her bir varlığın, değerlendirme sırasındaki özelliklerini ayrı ayrı dikkate almaktır. Tek tek değerlemenin karşısı, toplu değerlendirilmedir.

Toplu değerlendirme ise, ekonomik varlıkları özelliklerine ve fonksiyonlarına göre ayırmadan toplu olarak bir değer biçmeyi ifade eder. Vergi sistemimiz her bir varlığın tek tek değerlendirilmesine iki istisna getirmiştir. (VUK md. 260)

- Örf ve adete göre aynı cinsten sayılan mallar: Örneğin oyuncak toplar, fiyatları farklı olmayan mendiller, çoraplar vb.,

- Düşük değerli eşya: Örneğin, eskimiş mobilyalar, döküntüler, artıklar, yangın, deprem, su basması yüzünden bozulan, çürüyen, kırılan, paslanan mallar.

Bu varlıklar toplu olarak değerlendirilir.

3.3. Tek Ölçeklik İlkesi: Vergi Usul Kanunumuzun, her ekonomik varlığın içinde bulunduğu şartlara göre hangi ölçekle değerlendirilebileceğini kesin

olarak tespit etmiştir. Mükellef, kişisel görüşlerine veya arzusuna uygun olarak değerlendirme ölçüğünü değiştiremez. Bu kuralın amacı, her ekonomik varlığın niteliğine göre uygun olan veya kolaylıkla tespit edilebilen objektif bir değerlendirme işlemini geliştirmektir.

3.4. Gerçekleşmeyen Kâr ve Zararlar: Vergi sistemimizde, gerçekleşmeyen zararların hesaplara yansıtılabileceği kabul edilmiştir. Örneğin karşılık müessesesi ile henüz kaybedilmemiş fakat kaybedilmesi mümkün alacaklar değer düzeltimine tabi tutulabilmektedir. Böylece henüz gerçekleşmemiş bile olsa belirli ekonomik varlıklarda gerçekleşmesi muhtemel zararlar dikkate alınabilmekteyken, gerçekleşmeyen gelirler ise dönem kârı hesaplanırken dikkate alınmazlar.

4. Vergi Usul Kanunundaki Değerleme Ölçüleri

Vergi Usul Kanunundaki değerlendirme, iktisadi kıymetin tür ve niteliğine göre aşağıdaki ölçülerden biri ile yapılır. (VUK. md. 261)

- | | |
|--------------------|-------------------|
| - Maliyet bedeli | - İtibari değeri, |
| - Borsa rayici, | - Rayiç bedeli, |
| - Tasarruf değeri, | - Emsal bedeli, |
| - Mukayyet değeri, | - Maliyet bedeli |

4.1. Maliyet bedeli; iktisadi bir varlığın elde edilmesi veyahut değerinin artırılmasıyla ilgili olarak yapılan ödemelerle bunların bağlı olduğu her türlü giderlerin toplamını ifade eder (VUK m. 262) Maliyet bedelinin tespitinde bu giderlerin türlerinin ve sınırlarının belirlenmesinde uygulamada kararsızlık olduğu görülmektedir. Herşeye rağmen maliyet bedeli, oldukça objektif ve en çok uygulama alanı bulan değerlendirme ölçüsüdür. Maliyet bedeli, satın alma maliyetini ve üretim maliyetini de kapsayan bir anlam ifade etmektedir.

Maliyet bedeli ölçüsüyle değerlendirilecek iktisadi varlıklar şunlardır. (VUK. m. 269-276):

Maddi duran varlıklar, Maddi olmayan duran varlıklar,

Ticari mallar, Üretilen mamul mallar, Üretilen tarımsal ürünler.

Türk ve yabancı hisse senedi ve tahviller, alış bedeli ile değerlendirilir (VUK. m. 279). Alış bedeli maliyet bedelinden daha dar kapsamlı olup, alım için kullanılan kredi faizlerini ve satın alma komisyonunu içermez.

Daha özel birkaç duruma örnek verirek;

- İnşa edilen binalarda, gemilerde, makine ve tesisatta; inşa ve imal giderleri maliyete baz kabul edilmektedir.

- İthalatta ödenen vergi ve fonlarla, montaj gideri, akreditif masrafları ve emtianın işletme stoklarına girdiği tarih kadar doğan kur farkları maliyete eklenmek zorundadır.

- İnşaatlarda mevcut bir binanın yıkılması ve arsanın düzeltilmesini sağlamaya yönelik harcamalar maliyete dahildir.

- Mahsup imkanı tanınmayan Katma Değer Vergilere (binek otolarda ve istisnadan yararlanan konut teslimlerinde olduğu gibi.) maliyete intikal ettirilecektir.

- İmal edilen emtiada; ürünün bünyesine doğrudan giren ilk madde ve ham maddeler, işçilikler, genel imal giderleri payı ve ambalaj malzemesi bedeli maliyetin temel unsurlarıdır.

- İktisadi kıymetin satın alınması veya sair şekilde iktisabı dolayısıyla ödenen noter, mahkeme, kıymet takdiri masrafları ile emlak alım harcı, taşıt alım vergisi, imalatla genel idare giderleri payı, stokta kalan emtia ile ilgili daha sonra ortaya çıkan kur parkları ve finansman giderlerini maliyete ithal edip etmemekte işletmeler serbest bırakılmışlardır.

- İşletmede mevcut olup da, yangın, deprem ve su basması gibi afetler yüzünden yahut bozulmak, çürümek, kırılmak, paslanmak, çatlamak gibi hal-ler neticesinde iktisadi kıymetlerinde önemli azalış doğan emtia, maliyet bedeli yerine, emsal bedeli ile değerlendirilecektir.

- Maliyeti tam olarak bilinmeyen, ancak belli bir piyasa değeri bulunan imalat artığı emtialardan döküntü, deşe, ıskarta gibi ürünlerde emsal bedeli ile değerlemeye tabi tutulacaktır.

4.2. Borsa Rayici: "Borsa rayici gerek menkul kıymetler ve kambiyo borsasına, gerekse ticaret borsalarına kayıtlı olan iktisadi kıymetlerin değerlemeden evvelki son muamele gününde borsadaki muamelelerin ortalama değerini ifade eder.

Normal temevvüçler dışında fiyatlarda bariz kararsızlıklar görülen hallerde, son muamele günü yerine, değerlemeye tekaddüm eden 30 gün içindeki ortalama rayici esas olarak aldırmaya Maliye Bakanlığı yetkilidir." (VUK m.263).

VUK'nun 280. maddesinde yabancı paraların borsa rayici ile değ erleneceği h  kme bağlanmış olmasına rağmen Türkiye'de yabancı para borsası olmadığından, borsa rayici yerine Maliye Bakanlığının yayınladığı kurlar kullanılmaktadır.

4.3. Tasarruf Değeri: Bir iktisadi varlığın değerleme gününde sahibi için arzettiği gerçek değerdir. (VUK m. 264). Bu değer, alacağın veya borcun değerleme günündeki peşin değeridir.

Tasarruf değeri ile değerlenecek alacaklar ve borçlar şunlardır.

- Senetli alacaklar, VUK m. 281 (İsteğe bağlı)
- Senetli borçlar, VUK m. 285 (İsteğe bağlı)

Tasarruf değeriyle yukarıdaki kalemlerin değerlemesinin banka, banker ve sigorta işletmeleri dışında kalan işletmelerde isteğe bağlı bırakılmasının nedeni uygulamasındaki güçlüktür.    nk , bir iktisadi varlığın değerleme gününde sahibi için arzettiği değerin tespitini doğrudan veya dolaylı etkileyebilecek çok değişik etkenler bulunmaktadır. Zira kişilere göre bir iktisadi varlığın belli bir tarihte ifade ettiği değer farklı olabilir. Bu da bu değer ölçüsünün belirginliğini azaltmaktadır.

4.4. Mukayyet (Kayıtlı) Değer; VUK'nun 265. maddesi mukayyet değerini "Bir iktisadi varlığın muhasebe kayıtlarında görülen değeridir." şeklinde tanımlamaktadır. Mukayyet değerle değerlenen iktisadi kıymetler için ticari defterlerde yazılı olan değerler aynen alınır.

Mukayyet değerle değerlenecek iktisadi varlıklar ve borçlar şunlardır.

- Senetsiz alacaklar, VUK m. 281 (İşletme dilerse senetli alacaklarını da mukayyet değerle değerleyebilir.)
- Kuruluş ve örgütlenme gideri ve şerefiye, VUK - 282
- Aktif geçici hesap kıymetleri (gelecek yıllara ait giderler), VUK - 283
- Senetsiz borçlar, VUK - 285 (İşletme dilerse senetli borçlarını da mukayyet değerle değerleyebilir.)
- Pasif geçici hesap kıymetleri, (gelecek yıllara ait gelirler) VUK - 287.

Uygulaması en kolay olan değerleme metodu olmasıyla birlikte, özellikle

enflasyonist etkinin kronikleştiği ülkemiz gibi ekonomilerde reel ve anlamlı olmayan sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

4.5. İtibari (Nominal) Değer; VUK'nun 266. maddesi itibari değeri "Her tür senetlerle hisse senedi ve tahvillerin üzerinde yazılı olan değer..." şeklinde ifade etmektedir. Diğer bir deyişle itibari değer, "nominal" değerdir.

İtibari değerle değerlendirilecek iktisadi kıymetler de kanunda düzenlenmiştir.

- Kasa mevcudu (milli para), VUK - 284

- Eshamlı şirketlerle kamu iktisadi müesseselerince çıkarılmış tahviller, VUK-286

4.6. Rayiç Bedeli; 2365 sayılı kanunla, mükerrer 266. madde olarak VUK'na eklenmiş olan rayiç bedel, "Bir iktisadi kıymetin değerlendirilme günündeki normal alım satım değeridir..." hükme bağlanmıştır. Ancak vergi kanunlarında her hangi bir iktisadi kıymetin bu değerlendirilme ölçütüne göre değerlendirileceğine dair bir belirleme yapılmamıştır. İstismların önlenmesi bakımından böyle düşünülmüş olabileceği anlaşılmaktadır.

4.7. Emsal Bedeli ve Emsal Ücreti: VUK'nun 267. maddesinde emsal bedeline ilişkin düzenleme aynen şöyledir: "Emsal bedeli, gerçek bedeli olmayan veya bilinmeyen veyahut doğru olarak tespit edilemeyen bir malın, değerlendirilme gününde satılması halinde emsaline nazaran haiz olacağı değerdir.

Emsal bedeli sıra ile aşağıdaki esaslara göre tayin olunur.

- **Birinci sıra (Ortalama fiyat esası) :** Aynı cins ve nevideki mallardan sıra ile değerlendirilmenin yapılacağı ayda veya bir evvelki aylarda satış yapılmışsa, emsal bedeli bu satışların miktar ve tutarlarına göre mükellefler tarafından çıkarılacak olan "ortalama satış fiyatı" ile hesaplanır. Bu esasın uygulanması için, aylık satış miktarının, emsal bedeli tayin olunacak her bir malın miktarına nazaran %25 ten az olmaması şarttır.

- **İkinci sıra (Maliye Bedeli Esası):** Emsal bedeli belli edilecek malın, maliyet bedeli bilinir veya çıkarılması mümkün olursa, bu takdirde mükellef bu maliyet bedeline, toptan satışlar için %10 ilave etmek suretiyle emsal bedelini bizzat belli eder.

- (2686 sayılı Kanunun 35. maddesi ile değişen fıkr) Üçüncü Sıra (Takdir Esası): Yukarıda yazılı esaslara göre belli edilemeyen emsal bedelleri ilgililerin müracaatı üzerine takdir komisyonunca takdir yolu ile belli edilir. Takdirler maliyet bedeli ve piyasa kıymetleri araştırılmak ve kullanılmış eşya için ayrıca yıpranma dereceleri nazara alınmak suretiyle yapılır. Takdir edilen bedellere mükelleflerin vergi mahkemelerinde dava açma hakkı mahfuzdur. Ancak dava açılması verginin tahakkuk ve tahsilini durdurmaz.

Emsal bedelinin mükellef tarafından bizzat hesaplandığı hallerde, bu hesaplara ait kayıt ve cetveller ispat edici kağıtlar olarak muhafaza edilir.

Yukarıdaki esaslara mukayyet olmaksızın kaza mercilerinin re'sen biçtikleri değerler ile zirai kazanç ölçülerini tespit eden kararnamelerde yer alan unsurlar emsal bedeli yerine geçer.

cretle yapılan imalatatta gerçek ücret miktarının bilinmemesi veya doğru olarak tayin edilmemesi hallerinde tespit edilecek emsal ücret de aynı esaslara göre tayin olunur.

Madde metninden anlaşılacağı üzere emsal bedeli, gerçek değeri belli olmayan veya bilinmeyen mallar ile iktisadi kıymetin gerçek değerinin doğru olarak tespit edilememesi durumlarında uygulanabilecektir. Değeri bilinen bir iktisadi kıymetin veya başka bir değerleme ölçütü ile değeri tespit edilebilen bir iktisadi kıymetin değerlemesinde bu ölçüt kullanılamaz.

4.8. Vergi Değeri; Vergi değeri VUK.nun 268. maddesinde "Bina ve arazilerin rayiç bedelidir" şeklinde tanımlanmıştır. Madde hükmünden anlaşılacağı üzere, vergi değeri rayiç bedel olup, sadece maliyet bedeli bilinmeyen bina ve arazilerin değerlemesinde başvurulur.

Vergi değerine sadece vergi hukukunda yer verilmiş olup, 4369 sayılı kanunla getirilen düzenlemeyle rayiç bedel ile vergi değeri örtüştürülmüştür. (Söz konusu maddenin devamı olan "vergi değerinin tespitinde Emlak Vergisi Kanununun 29. maddesine uyulur" hükmünün kaldırılmasıyla)

5. SONUÇ

Ülkemizdeki uygulama göz önünde bulundurulduğunda işletmelerin çıkardıkları envanterler de kullanılabilen değerleme ölçülerinin aslında sekiz

olmayıp, beş adet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar; maliyet bedeli, tasarruf değeri, mukayyet değer, itibari değer ve emsal bedelidir. "Bir iktisadi kıymetin muhasebe kayıtlarında gösterilen hesap değeri" şeklinde tanımlanan mukayyet değer in özünde maliyet yada itibari değer bulunduğundan, gerçekte bu ölçülerin dört adet olduğu da ileri sürülebilir.

Konu açıklanırken de belirttiğimiz gibi değerlendirme subjektif bir işlem olduğundan uygulamada mükellefler ile idare arasında uyumsuzluklar sık karşılaşılan bir durum olup, bu konuda yargı organlarının verdiği birçok karar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kanun Metinleri
2. Yaklaşım - S.109 "Dönemsonu İşlemleri ve Değerleme"
3. ÇANKAYA, İslam; "Dönem Sonu İşlemleri"
4. ATAMAN, Prof. Dr. Ümit "Muhasebede Dönem Sonu İşlemleri"